

8. Időskor	Integritás vagy kétségbeesés
7. Felnőttkor	Generativitás vagy stagnálás
6. Fiatal felnőttkor	Intimitás vagy izoláció
5. Serdülőkor	Identitás vagy konfúzió
4. Iskoláskor	Teljesítmény vagy csökkentértékűség
3. A játék kora	Kezdeményezés vagy büntudat
2. Kisgyermekkor	Autonómia vagy szégyen és kétely
1. Csecsemőkor	Alapvető bizalom vagy alapvető bizalmatlanság

1.1. ábra. Az életciklus pszichoszociális krízisei

szakaszaiban. Az átlós elrendezés a fejlődés előrehaladó menetét és a pszichoszociális erők hierarchikus differenciálódását jelzi.

Amennyiben az alapvető bizalom megfelelő mértékű túlsúlya az alapvető bizalmatlansággal szemben a pszichoszociális alkalmazkodás első lépése, s az autonómia kedvező arányú túlsúlya a szégyennel és kétellyel szemben a második lépés, a diagram alapján számos lényeges következtetésre juthatunk.

Minden egyes alapvető pszichoszociális fejlődési szakasz beköszönte életre hív egy – a megfelelő korcsoportra jellemző – válságot, bár e konfliktusok *mindegyike* már a kezdetektől létezik valamilyen formában. Az egymást követő szakaszok során ezek a dilemmák folyamatosan differenciálódnak, majd újra integrálódnak az adott fejlődési fok uralkodó tendenciáival. A csecsemő születése pillanatától kezdve (1. szakasz) számos jelét mutatja az autonómiának, de a második életévnél (2. szakasz) korábban nem áll még készen arra, hogy átélje és kezelni tudja azt a konfliktust, amely autonóm létezése és függő helyzete között feszül. A körülötte levők a megfelelő pillanatban kínálják fel neki azokat a személyes és kulturális mintákat, amelyek kellő arányban tartalmazzák az autonómiára törekvéseket és a dependencia elfogadását. Az 1.1. ábra átlós elrendezése e kölcsönhatások kötelező sorrendjét mutatja, miközben nyitva hagyja a lehetőséget a tempó és intenzitás különféle változataira.

A fejlődés epigenetikus elvét szem előtt tartva a következőkben minden egyes szakaszra vonatkozóan megnevezzük (a) a rá jellemző *pszichoszociális krízist*, amely az újonnan kifejlődő késztetések és készségek által lehetővé és szükségessé tett társas interakciók talaján bontakozik ki, valamint azt a *jellegzetes pszichoszociális erőt*, amely a krízis kedvező megoldásából fakad; (b) az *elidegenedésnek* és az ahhoz kapcsolódó *pszichopatológiai kimenetel* főbb

formáinak a megfelelő szakaszokkal összefüggő specifikus változatait; (c) azt a jellegzetes *kapcsolatot*, amely e tényezők és bizonyos alapvető társadalmi intézmények között fennáll (ERIKSON 1950).

A csecsemőkor (alapvető bizalom vagy alapvető bizalmatlanság – a remény)

Az első pszichoszociális krízis megoldása elsősorban az anyai gondoskodás függvénye. Az újszülött többé-kevésbé koordinált képessége arra, hogy szájával és érzékszerveivel bekebelezze a dolgokat, egybeesik az anya és a társas környezet félig-meddig szervezett hajlandóságával arra, hogy táplálja őt, és kellő ingerlést nyújtson éber figyelme számára. Az anyának azt a szinte zsigeri meggyőződést kell kialakítania gyermekében, hogy ő (az anya) – mint a csecsemő legelső „világa” – eléggé *megbízható* ahhoz, hogy képes legyen kielégíteni és szervezni a gyermek szükségleteit. Másfelől a gyermek viselkedése a felnőttekben is felkelti a vágyat arra, hogy *reményt* nyújtsanak, életre hívja bennük azt az erőt, melyre a gondozáshoz szükségük van, s melyet a gondozásban készek újra meg újra megerősíteni. Ez a remény ontogenetikus alapja, azé a legelső alapvető erőé, amely az ösztönös biztonság érzését nyújtja az embernek.

Azonban ugyanebben a szakaszban bukkan fel az elhanyagoltság és a

Pszichoszociális válságok	A jelentős kapcsolatok tengelye	
1. Bizalom vagy bizalmatlanság	REMÉNY	Anyai személy
2. Autonómia vagy szégyen, kétely	AKARAT	Szülői személyek
3. Kezdeményezés vagy büntudat	SZÁNDÉK	Család
4. Iparkodás vagy alacsonyabbrendűségi érzés	KOMPETENCIA	Szomszédság, iskola
5. Identitás és elszakadás vagy identitáskonfúzió	HŰSÉG	Kortárs csoportok és idegenek csoportjai, vezetői modellek
6. Intimitás és szolidaritás vagy izoláció	SZERETET	Társak a barátságban, szexben, versengésben és együttműködésben
7. Generativitás vagy stagnálás	GONDOSKODÁS	Munkamegosztás és közös háztartás
8. Integritás vagy kétségbeesés	BÖLCSESSÉG	„Emberiség”, „Saját fajtám”

1.2. ábra.

tehetetlen harag érzésének prototípusa is a kivédhetetlen fájdalom, a szükségletek kielégítésének késleltetése vagy az elkerülhetetlenül bekövetkező elválasztás miatt. Ez az emberi elidegenedés első formája, mellyel szemben egész életünk során szükségünk van a remény fennmaradására.

Az alapvető bizalom deficitjéből származó pszichopatológia a súlyos korai pszichés zavarokban éppoly világosan tettenérhető, mint a későbbi szenvedélybetegségeken vagy pszichotikus állapotokban.

A biológiai anyaságnak legalább három ponton kell kapcsolódnia a társadalmi tapasztalatokhoz: az anyának olyan emlékei által, amelyeket saját anyjáról őriz; a megbízható környezetben kialakított gondozási módszer által; és a gondviselő valamilyen képmásába vetett hit által. Másrészt azt mondhatjuk, hogy a csecsemő *reménye* a felnőtt *hit* egyik alappillére, amely a történelem folyamán mindig a szervezett vallásokban vélte felfedezni a maga intézményes biztosítékait. Azok a vallási intézmények azonban, melyek kinyilatkoztatásainak rituális hitele elvész, a pszichoszociális erő szempontjából elvesztik hatékonyságukat.

A remény tehát a legelső pszichoszociális erő. A remény tartós hit abban, hogy legmélyebb vágyaink a függés érzéséből táplálkozó zavaros késztetéseink és haragunk ellenére teljesülhetnek.

A kisgyermekkor (autonómia vagy szégyen, kétség – az akaratérő)

A pszichoszociális *autonómia* szakaszába a kisgyermekkor olyan sebesen kifejlődő teljesítményei juttatnak el, mint az érett izomműködés, a mozgás, a beszéd és a megkülönböztetés képessége. Azonban a mozgástér korlátozásai, és az olyan verbális kategóriák, mint az „igen és nem”, a „jó és rossz”, a „helyes és helytelen” vagy az „enyém és tied” nemcsak a lehetőségeket, hanem a lehetőségek határait is kijelölik. Az izomerő érése ambivalens szociális modalitásoknak készíti elő a terepet – a megtartás és az elengedés műveleteinek. A megtartásból éppúgy válhat a későbbiekben erőszakos visszatartás és korlátozás, mint gondozási minta. Ugyanígy az elengedés is megnyilatkozhat az ellenséges indulatok szabadjára engedésében, de a „hadd legyen”, „hadd menjen” higgadt életszemléletében is. Freud ezt a szakaszt a libidófejlődés *analízis fázisának* nevezi, mivel e korszak örömeinek és konfliktusainak közepontjában a kiválasztás testi funkciója, azaz a széklet elengedése vagy visszatartása áll.

A korszak kimenetele döntő fontosságú a *jóakarát* és az *akaratosság* megfelelő arányának szempontjából. A szabad akaratba vetett hit forrása az az érzés, hogy képesek vagyunk fenntartani az önkontrollt anélkül, hogy ez önbecsülésünk elvesztésével fenyegetne. A túlkontrolláltság vagy az önkontroll elvesztésének érzése ellenben a *szégyenre* és *kétkedésre* való tartós hajlamot alapozza meg. A képet tovább bonyolítja, hogy ebben az életkorban már a különböző korú testvérek szükségleteivel és képességeivel is számolni kell, s nem kevésbé a rivalizálásukkal.

A *szégyen* az elidegenedésnek az a formája, amely abból az érzésből fakad, hogy kiszolgáltatottan állunk a bíráló tekintetek kereszttüzeiben, s ennek a tudatában is vagyunk; legszívesebben „elrejtjénénk az arcunkat”, vagy „a föld

alá süllyednénk szégyenünkben”. Ezt az érzést használják ki bizonyos kultúrákban azok az egész élet során alkalmazott megszégyenítő módszerek, melyek alkalmanként akár öngyilkosságba is hajszolhatnak. Míg a szégyen a felegyenesedett és kiszolgáltatott létezés tudatából származik, a *kétely* sokkal inkább abból a felismerésből ered, hogy egyaránt van elülső és hátulsó részünk, s hogy hátulról is láthatók és befolyásolhatók vagyunk. A kétely az elidegenedésnek az a formája, amely a mások jó- vagy rosszakaratával kapcsolatos bizonytalanságot tükrözi.

A *kényszeres túlbuzgóság* és az *impulzív dacosság* egyaránt ebben a szakaszban gyökerezik. Ha az autonóm választás fokozatos növekedésének igénye elutasítással találkozik, a gyermek a kényszeres ismétlés és a nyíltan ellenséges lelkiismeret rabjává válik. A korai kétely – önmagában és más tényezőkkel együtt is – a későbbiekben éppúgy vezethet súlyos kényszerneurózishoz, mint a rejtett bírálatokra és hátulról fenyegető titkos üldözőkre vonatkozó paranoid aggodalmakhoz.

Az alapvető bizalmat a vallás intézményeivel hoztuk kapcsolatba. Az ember szakadatlan vágya arra, hogy szabad döntései, kötelességei és jogai szabályozott, privilégiumokkal és határokkal megerősített szabad teret kapjanak, a *jog*, a *törvényes rend* és az *igazságszolgáltatás* intézményeiben testesül meg. Ahol azonban a jog intézményei nem működnek megfelelően, ott fennáll a veszélye annak, hogy a törvény önkényessé vagy formálissá válik, azaz maga az igazságszolgáltatás lesz „impulzív” és „kényszeres”.

Az *akaraterő* az egyén eltökéltsége arra, hogy az elkerülhetetlen kétely, szégyen és az afölött érzett harag ellenére, hogy mások kontrollálják őt, szabad döntéseket hozzon, s ugyanakkor képes legyen az önkorlátozásra is. A jóakarát gyökere a törvények szellemét elfogadó szülők igazságosságának megtapasztalása.

A játék kora (kezdeményezés vagy bűntudat – a szándék)

Az élénken és függetlenül mozgó három-négy éves gyermek érteni kezdi, hogy a felnőttek milyen szerepeket várnak el tőle, s egyúttal nekifog, hogy eljátssza a felnőtt világ összes utánzásra érdemes szerepét. Kifejleszti a *kezdeményezés* képességét. Az udvaron, az utcákon vagy az óvodában kortársaival és idősebb gyerekekkel kerül kapcsolatba, akiknek játékába megfigyelőként vagy résztvevőként kapcsolódik be. Tanulása ebben a korban behatóan energikus, ezáltal vadonatúj tények és tevékenységek birtokába jut, és tudatára ébred a nemek közti különbségeknek is. Úgy tűnik azonban, hogy az ilyen korú gyermekek játékában tükröződő *céltudatosság* túlnő a „valóságos” célokon; a gyermeki vágy és a korlátozott képességek, a szimbólum és valóság, a belső és külső világ, a szelektíven felidézett múlt és a bizonytalanul elővételezett jövő egyidejű kezelésének alapvető emberi szükségletét kell felismernünk ebben – messze megelőzve még a pillanatot, amikor a felnőtt „valóság” előírt szerepei és szabályozott céljai átveszik az uralmat.

A gyermeki nemiség a családban megvalósított és integrált nemi szerepek alapján bontakozik ki. A fiúk szexuális orientációját a kezdeményezés